

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

Миодраг СТОЈАНОВИЋ

Балканолошки институт САНУ
Београд

КОПИТАРЕВО И ВУКОВО ТРАГАЊЕ ЗА БУКОВАЛОМ И КЛЕФТИ БУКУВАЛЕЈИ

У фолклористици балканских народа, која је готово до појединости осветљавала Вуково сакупљање и бележење српских, бугарских, албанских и румунских народних песама и других умотврину, остало је незапажено његово трагање и за новогрчком народном песмом.¹ Више је проучавано Вуково занимање за грчки устанак 1821, на који се и сâм осврће у писму кнезу Милошу Обреновићу исте године, и посебно када о томе пише у листу *Der Komet* 2. марта 1837. под насловом *Griechen und Serben*.²

Вук Караџић је у више махова изражавао жељу да пропутује балканске земље, а у једном писму Копитару вели: „По том желио би сам отићи у Свету гору, да видим, какови онбе, особито у Хиландару, има Словенски рукописа, и да и све опишем; а по том, ако би допустило вријеме и опстојатељства, оти-

¹ М. Стојановић, *Грчке народне песме у српском преводу*, Балканика Х, Београд 1979, 149, 160, и приказ Д. Мићовић, *Вуково трагање за „Буковалом“*, Народно стваралаштво — Folklor, XIX, св. 74—76, Београд 1980, 83—86.

² *Вукова преписка*, II (1908), 673: Вук из Беча, 23. фебруара 1837, шаље кнезу Милошу у Крагујевац „№ 36 листа *Комета* у којој је мало сравненције (моје) Грка са Србима“, а исте године, из Крагујевца, Јаков Живановић одговара Вуку (*Преписка*, II, 675): „Ми член без подписа вашег у „Сербске новине“ № 10 стављамо“; упор. Вук Караџић, *Из историје првог српског устанка*, редактор Радослав Перовић, Београд 1954, (*Грци и Србљи*) 50—52; М. Radovanović, *Perspectives dans la lutte de libération des peuples balkaniques et sud-est européennes*, VII, Sofia 1971, 892; R. Samardžić, *«Les Grecs et les Serbes» de Vuk Stefanović Karadžić*, Greek-Serbian Cooperation 1830—1908, Collection of reports from the second greek serbian symposium, 1980, Institute for Balkan Studies, Special Editions, № 14, Belgrade 1982, 49—60.

шао би сам радо и у Маину, и обишао би сву Морију, Албанију и Бугарску, с горе поменутих намјеренијем³, да прикупља народне песме, пословице, загонетке. И ову жељу да пропутује барем неке крајеве Грчке, стару Мореју (Пелопонез) и да упозна њено племе Маниате⁴ пробудио је у њему, опет нико други него сáм Копитар, најпре информацијом о првом издању Пуквиловог *Путовања по Грчкој*,⁵ затим најавом, а онда и рецензијом Форијелових књига новогрчких народних песама.⁶ Вук ове песме чита у немачком преводу *Griechische Volkslieder* В. Милера.⁷ Отуда и зна да грчке народне песме нису дугачке.⁸

Вуку се није остварила жеља да стигне до Мореје, па је тако крајем 1826. и застало његово даље интересовање за грчки фолклор. Ни Копитар га није више подстицао на то, јер је Форијелова збирка већ увелико била пронела славу грчке народне музе, а уз то се још надао да ће браћа Хакстхаузен објавити рукопис Теодора Манусу⁹ који им је, као цензор грчке књиге, предао пре изласка Форијеловог двотомног зборника.

³ Вукова преписка, I (1907), 274 (Будим 19/31. V 1826).

⁴ Мани, крај на Пелопонезу; обухвата планинску област Тајгета и средње од три полуострва којима се завршава Пелопонез. Занимљиво је, али и не сасвим случајно, да је Вукову жељу да у Маини, како сáм каже, сакупља песме, после читаваог једног столећа остварио грчки песник и публицист Коста Пасајанис, Κώστα Πασαγιάνη, Μανιατικά μοιρολόγια καὶ τραγούδια, 'Αθήνα: 1928. Пасајанис је знао српски језик и у више наврата је преводио наше песнике; писао је о њима, и посебно о Вуку, да би све то сакупио и објавио К. Πασαγιάνη, Σερβικά τραγούδια, 'Αθήνα, s. a. Упор. М. Стојановић, „Српске песме“ Косте Пасајаниса, Balcanica VII, Београд 1976, 365—386; М. Стојановић, *Versions libres des poésies choisies des poètes romantiques serbes par Passaiani*, Cyrillomethodianum IV, Thessalonique 1977, 197—203.

⁵ Вукова преписка, I (1907), 197, Копитар пише Вуку (27. августа 1822): „In Pouqueville's Reise nach Griechenland heist es... Dieser Pukvil ist für die *Geographie* und Statistik vom adriatischen Meer an bis den Salonik recht brav, sonst aber ein Bader (био је хирург, с Бонапартом у Египту) ... (Пуквил има V тома, карте и добар index).“

⁶ J. Kopitar, *Zu Fauriel's Chants populaires de la Grèce moderne*, Jahrbücher der Literatur, XXVI, Wien 1824, 51—52; XXX, 1825, VII, 159—277; упор. М. Стојановић, *Хајдуци и клефти у народном песништву*, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 18, Београд 1984, 17, бр. 14.

⁷ *Neugriechische Volkslieder* (Gesammelt und herausgegeben von C. Fauriel. Übersetzt und mit des französischen Herausgebers und eigenen Erläuterungen versehen von Wilhelm Müller), Leipzig 1825; упор. Вукова преписка, I (1907), 218, Копитар пише Вуку из Беча 23. IV 1823: „In Paris sind griechische Volkslieder angekündigt. Ob es wirkliche sind, oder nur *itzt* gemachte, wie die von Müller bei Brockhaus?“

⁸ Вукова преписка, I (1907), 366, Вук пише Копитару из Крагујевца (1830): „За цијело знајте, да у Арнаута нема јуначки нјесома дугачки као у нас; него ће им од прилике све пјесме бити као Погогрчке“.

⁹ М. Бурчин, *Фориел и његове претече у Немачкој*, Српски књижевни гласник XVII/10, 1911, 759; М. Стојановић, *Хајдуци и клефти...*, 16.

Буковала — „некакав капетан негде око Јањине“

У преписци између Копитара и Вука Караџића, посебну пажњу привлаче неколико узајамних обавештења о Буковали као албанској (sic!) песми. Наиме, Копитар 1830. године пише Вуку како је од Менсур-Ефендије сазнао да Албанци своје народне песме називају Буковала, а то је као да је рекао да их Срби називају Старина Новак или Краљевић Марко.¹⁰ Копитар је, савим извесно, ову информацију примио некритички. Он је изгубио из вида да је песму о овом управо грчком јунаку читао већ код Форијела.¹¹ Другачије се и не може објаснити околност да се у више наврата преко Вука распитивао за такву албанску песму. Ово утолико пре што нигде не стоји забележено да Копитар овде мисли на албанске, односно лимитрофне варијанте песама о Букуваласу.

Било је то крајем тридесетих година прошлог века, када је Вук бележио „арнаутске народне песме“.¹² Упоредо са тим трагао је и за Буковалом, али је био погрешно усмерен, па је и разумљиво што није нашао ниједну такву песму на албанском језику. Једино је разабрао да је Букулавац био некакав капетан или арамбаша негде око Јањине,¹³ али о њему до тада није могао да добије ниједну песму. У питању је, дакле, грчки јунак — клефтарматол.¹⁴ Колико је Вук тек овде био на правом путу, наш читалац се могао уверити доцније преко напика и превода Ст. Новаковића¹⁵ и В. Рашића,¹⁶ који су у своје текстове, у прозне преводе и препеве клефтских песама уврстили и ону о Букуваласу, „прослављеном јунаку у борби с Велибегом Тепеленским, дедом Али-паше Јањинског“.¹⁷

¹⁰ Вукова преписка, I (1907), 367.

¹¹ *Chants populaires de la Grèce moderne*, recueillis et publiés, avec une traduction françaises des éclaircissements et des notes, par C. Fauriel, Paris 1824, II.

¹² Вукова преписка, I (1907), 369, Вук пише Копитару из Крагујевца (1830): „Гледаћу ако и како буде могуће да напишем још коју Арнаутску пјесму, а особито питаћу за Буковалу; упор. Г. Добрашиновић, Вук као скупљач песама осталих народа, Рад XI конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Новом Винодолском, Загреб 1966, 21.

¹³ Вукова преписка, I (1907), 378.

¹⁴ Букувалеји су, приметили смо, држали арматолук у области Аграфа. Доцније су неки од њих бивали и клефти, као Димос Букувалас; за њега песма каже да је био арматол тридесет година, а двадесет пет био је клефт (Passow, CV, v. 9).

¹⁵ *Народа поезија у Грка по В. Небескоме* (са чешког од Стојана Новаковића), Вила III, Београд 1867, 5—8, 22—25, 40—42, 72—74, 86—89.

¹⁶ В. В. Рашић, *Клефте и Сулиоте*, историјска расправа, Београд 1892.

¹⁷ М. Стојановић, *Хајдуци и клефти*, 218.

Клефти Букувалеји

Клефтарматолока породица Букувалеја води порекло из села Сакаречи у области Валтоса. Њен родоначелник је Јанис Букувалас,¹⁸ „терор муслиманских Албанаца“¹⁹ и један од најславнијих грчких капетана XVIII века. Он се помиње и као легендарни клефт, оснивач ове акарнанијске породице, која је постала знаменита по заштити грчких села западне Румелије од налета албанског племена Мусухеја. Арматолук му је био у области Аграфа. Ту се први пут јавља у једном „памћењу“ из 1728. године.²⁰

Јанис Букувалас је рођен око 1700, а сагласно једном извору Перевоса умро је 1782. у Парги.²¹ После његове смрти, породица није могла задуго да сачува арматолук. Кад су његови потомци устали против Али-паше били су приморани 1807. да се покоре, не постигавши жељени циљ. У време устанка 1821, они већ нису представљали неку већу снагу. Област Аграфа прешла је тада у руке једног од устаничких вођа Караискакиса.²²

Међу клефтским капетанима на које Грци и данас чувају сећање, после Христа Милиониса није ништа мање славан и Јанис Букувалас. Он је познат још и као *Јеробукувалас*, Старина Букувалас,²³ који је против Турака и Албанаца обично ратовао у планинама Аграфа. Највећи и најпознатији од тих сукоба, а можда и једини који традиција памти, догодио се у Керасову Карпенијском са Вели-бегом Тепеленским. Није, међутим, могуће поуздано утврдити о којој бици певају сачуване варијанте песама. Сигурно је само једно: да су противници Букуваласа били потомци Мецо Хуса, Али-пашиног прадеде.²⁴

Једну верзију песме о том догађају записао је Пуквил, конзул на Али-пашином двору. Он је ову песму, како и сам каже, чуо од неке хајдучке дружине.²⁵ У збирци А. Пасова налазимо још четири њене варијанте.²⁶ Да су то песме о истом догађају проистиче из садржаја који је, независно од мањих одступања у

¹⁸ У Самарини се под појмом *букувалас* подразумева *пржени хлеб са шећером и путером* — Μπουκουβάλας (άρτος τηγανισμένος με ζάχαρη και βούτυρο) — Στεφ. Ζ. Παπαγεωργίου, Τα κατά τὸν γάμον ἔθιμα ἐν Σαμαρίνα, Λαογραφία Β' (1910—1911), 445.

¹⁹ J. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, III, 327.

²⁰ Потпуније о томе види: 'Α. Πολίτης, Τό δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα, 'Αθήνα 1973, 4.

²¹ Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία Σουλίου, ἐκδ. Κ. Ζησιού, 25, № 8.

²² 'Α. Πολίτης, Κλέφτικα, 5.

²³ Δημ. Σ. Μασούρη, Τό τραγούδι τοῦ Μπουκουβάλα, Πλάτων, 28 (1976), 55/56, 141, γερο-Μπουκουβάλας.

²⁴ *Исто*, 142; 'Α. Πολίτης, Κλέφτικα, 5.

²⁵ J. Pouqueville, *Voyage*, II, 484; A. Steinmetz, *Untersuchungen zu den Klephtenliedern*, Laographia, X, 326.

²⁶ Passow, II—V.

појединостима опеване битке, потпуно истоветан: Букувалас води битку са Турцима (Албанцима); по окончању борбе броје се јунаци да би се утврдили обострани губици. Управо о таквом исходу сукоба је и сачуван овај стиховани запис:

Што ли то метеж настаде и узбуна голѐма?
 Да л' то се кољу биволи, ил' свађају се звери?
 Та нит' се кољу биволи, нит' свађају се звери;
 То Букувалас ратује са хиљаду и петсто,
 У селима Керасова и усред Нове Земље:
 К'о пљусак лете куршуми и као град што пада.
 Тад једна чу се птичица, са гране озго рече:
 „Ти борбу, Јани, прекини, заустави те пуцње,
 Да тако слегне прашина и дим се увис дигне,
 Дружина да се преброји — недостаје ли кога“.
 По трипут Турци бројише, недостаје их петсто,
 И клефти себе збројише, јунака три им нема.²⁷

Прва четири стиха представљају неку врсту пролога, у облику развијене словенске антитезе која није ретка у клефтским и другим грчким народним песмама. У првом стиху се једва назиру контуре догађаја, други стих уздиже их до нивоа самог призора, док трећи стих све то негацијски потврђује, а четврти широм отвара завесу ратне сцене, да би се затим у једној развијеној схеми осветлила блистава ратничка фигура Букуваласова. „Метеж“ и ратна „узбуна“ покренули су песникову радозналост да преко недоумица на крају доведе до разумевања догађаја. Речи *метеж*, *узбуна*, *биволи*, *звери* стварају снажну епску пулсацију ритмичких покрета који оживљавају призоре, а ови нас опет све више приближавају суштини која се на крају обелодањује.

„У читавом свету чула, боја, звукова, покрета, осећања, тежиште пада на последњу реч, коју веома брижљиво припремају све претходне позиције. Храбри и одважни Букувалас ратује. Он није сам, како то и песник показује; он има своју војску. Али то не мења усамљеност конкретне историјске личности која својим зрачењем потиरे све остало. Песник налази прилику да прикаже све његове ратничке врлине, да га поистовети са опасношћу битке, диви се личности индивидуе, хероја; он му супротставља мноштво анонимних непријатеља, арнаутске борбе, исказује његово узбуђење и одређује му улогу.“²⁸

Кад борба улази у фазу заплета, песник се јавља са интерпретацијом новог лика — једне лепе девојке (попове кћери или птице, како је дају неке варијанте). У питању је, дакле, обично разрешење драмске радње, као што је у сличним ситуацијама чинио Еурипид у својим трагедијама, изненада уводећи бога (*deus ex machina*). Овде бога представља птица или девојка. Епитет „*русокоса*“ подражава Хомера и означава лепоту. Девојка пред-

²⁷ М. Стојановић, *Хајдуци и клефти*, 250.

²⁸ Δ. Σ. Μασούρη, *Τό τραγούδι τοῦ Μπουκουβάλα*, 143.

ставља анонимну масу. Из ње провејава поверење у храброст и јунаштво чак и онда кад са прозора посматра супериорност квантитета у односу на јединку. Из даљине неочекивани еруптички поклич тражи окончање стравичног замаха битке која достиже кулминацију. Тежина речи „рат — пушкарање“ налази се у потпуном складу. Рат се води пушкама. Али Јанис — „Јани“, како га зове девојка свом топлином која извире из срца — руководи ратом, битком, издаје наређења. Пушке, метонимија за јунаке, представљају врсне саборце храброг вође, прожете непобедивим духом слободе. Донедавно неми сведок, плавокоса девојка са прозора, као оличење раје, наређује да се прекине ратно зло. Поробљени народ у лику девојке позива Јаниса Букуваласа да изврши прозивку и преброји пале (одсутне) јунаке.

„И биланс овог ратног догађаја долази као последица прозивке у трећем делу песму — (разређење). Понављање истог глаголског облика на почетку, истих речи са истим словима, где гласови *и* и *л* стварају јудну консонанцу која нам омогућава да осетимо губитке непријатеља, албанске пљачкашке банде Мецохусата или Мусухусеја. Прозивка се односи и на њих. Тако када се обавља пребројавање Албанаца, морају да недостају многи од њих — петстотина — без икаквог другог обележја, иако су се и они храбро борили. Баш та околност и чини да они три пута понављају пребројавање. Међутим, песма — ода — не излази из оквира вероватног, да би затим стигла до невероватног и претеривања, да би се претворила у мит. Победа се овде не уздиже изнад људске мере. Од Букуваласових присталица недостају само тројица, и то јунаци. А управо то пребројавање доводи до кулминације победу грчког борца за слободу. Његова храброст умногоме превазилази обичну смелост... Песник овде није тачно описао битку коју је јунак извојевао. Уосталом, то му и није била сврха. Пружио нам је само једну живу и храбру слику, да би нам у најкраћим цртама показао најславније и најдирљивије тренутке битке“.²⁹

Отуда је цела песма само једно *мало епско језгро* (μικρὸς ἐπικός πυρήν), химна клефтству, не њокључујући при томе подвиге и активност арматола, чинећи то на један наизменичан начин.³⁰

Традиција је запамтила да је Јербукувалас имао *сина* Димоса, а овај три сина: Јаниса, Костаса и Стеријоса. И Костас је имао три сина: Атанасиоса, Јаниса (Јанакиса) и Димоса.³¹

О њима је сачувано неколико песама (Passow, VI—X). У седмој песми (Passow, VII) јавља се о нападу браће Јаниса и

²⁹ Исто, 145.

³⁰ Исто.

³¹ А. Steinmetz, *нав. дело*, 330.

Костоса на село Лутраки крај Аграфа. Шести стих односи се на обојицу браће који су били страх и трепет за Турке. По предању најмарљивијег међу браћом, Јаниса су престрашени Аграфитани називали *краљ*, а његовог брата Костаса *везир*. У осмој песми код Пасова пева се о борби између Албанаца и паликара, јунака Костаса Букуваласа, у којој овај гине. Наиме, у 7. стиху стоји забележено како су се Албанци упутили из Берата према Аграфу да би напали хајдуке, клефте; долази до борбе и гине Костас, он који је био арматол на планини Гури (некада се звала *Othys*), а клефт на гори Зиго (Пинд). Њега потом у песми оплакују поља и долине, оплакују га и клефткиње у тужним даништима, лимерисима.

Песме IX и X код Пасова извештавају о једној великој победи Јаниса Букуваласа. Иако краћа, прва верзија овог записа је потпунија, али је друга значајнија по топонимима на основу којих се „тачно може одредити поприште догађаја као ни у једној клефтокој песми“.³²

Уз запис песме X, Пасов наводи њену верзију код Христофора Перевоса³³ из које се види велики ратни успех Јаниса Букуваласа.³⁴

Легендарна биографија Ламброса Букуваласа³⁵

Ламброс Букувалас је потицао из једне од клефтских породица чије име не спада у историју, али је заслужило да пребе на потомство у легендама и народним песмама. Рођен је у Арахову, селу које је као гнездо прилепљено уз падину једне од последњих приступачних стрмени Парнаса. Ова сурова и величанствена планина, која је у древним људима побуђивала само поетична веровања, постала је боравиште непокорних клефта након османских освајања. У те високе ненасељене пределе се мало-помало повлачило побеђено али не и укроћено хеленско племе, и ту је чувало нетакнуте елементе будућег ослобођења. Дом муза је тако постао последње прибежиште античке слободе.

Ламбросово детињство имало је да прође кроз све фазе разних удеса који од живота клефта чине стално смењивање одмора и борби, бекства и тријумфа, обиља и оскудице. Такав начин живота, од колевке је калио и снажио Ламбросово тело и душу. Кад је имао тек шест година, увећико је одважно следио

³² Исто, 335.

³³ Хр. Περραιβου, 'Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας, Α', 'Αθήναι 1857 33.

³⁴ A. Steinmetz, *нав. дело*, 337.

³⁵ Eugène Yemeniz, Boukovallas. *Histoire d'un klephte au XVIIe siècle*. Paris 1858, p. 5—72. Јеменизов текст је овде знатно скраћен и препричан; сведен је на она места у којима је више историјског, а мање легенде и романтике.

клефте у њиховим вечитим сељакањима из села у пустињу, из пустиње у село. Његово велико и храбро срце се тако поступно откривало. Обдарен свим борбеним инстинктима, Ламброс је са задивљујућом извесношћу распознавао оштар јек турских и клефтских пушака, нарочито, клефтских, јер је сваки њихов пуцањ имао сасвим различит звук за његов истанчани слух; слушајући удаљену хуку битке умео је да тачно погоди: „Ено Турчина како почиње, а одговара му Хаџи, Ноти, Димос“.

У тренутку једне од тих изненадних борби, још исувише нејак да би се сâм бранио, Ламброс замало није пао шака Турцима. Ови су, наиме, искористили тренутак да заобиђу село кад су клефти били ангажовани на другом месту против главнине њихове војске, како би напали позадину колоне жена и стараца који су се повлачили на висове у пратњи малог броја ратника. На уговорени знак, Турци изиђу из заседе и учине јуриш на готово ненаоружану гомилу коју је Ламброс с муком пратио у ходу. Спазивши дете, један од њих, се бадио да га поведе. Дете је снажно крикнуло, а мајка му је препознала глас, окренула се, брзо дохватила дугу пушку клефта крај себе, нанишанила и погодила непријатеља. Потом је дотрчала до свог детета и однела га у наручју. Напослетку је разјарила своје другове који нису оклевали да приморају невернике да се у пуној брзини врате низ планину.

Ламброс је био рањен у чело. Та рана, срећом не много дубока, оставила је ипак ожиљак који се све више увећавао што је млади клефт више растао. Рана је касније постала чувена и Турци су је препознавали са страхом и трепетом. У тренуцима кад никаква страст није беснела у Ламбросовом срцу, рана је изгледала као бледа линија која је косо пресећала чело; али у данима борбе, та овлаш усечена линија добијала би пурпурну боју и личила на краву бразду.

Ламбросов отац је био арматол, час у рату с пашом и његовим заменицима, час у миру после победе која му је доносила жељену правду. Убрзо пошто су му дојарила та смењивања одмора и борби одлучио је да стресе ланце који су га још везивали за Османлију. Од арматола је постао клефт и повукао се у парнаске метеоре, у пратњи бројне и ратовању вичне чете. Чим му је син Ламброс достигао узраст да понесе оружје, он га је водио у све походе племена да би га рано навикао на мирис барута и прасак танади. Поучавао га је вешитни борбе и командовања, упућивао га у војну тактику и ратна лукавства клефта.

Ламброс је тек био навршио двадесету годину кад му је умро отац. И поред напора којима је био обележен сваки дан у његовом животу, овај је дочекао дубоку старост као ретко који клефт, чији успон и славу није рано прекинуло непријатељско тана. Борио се тако до последњег тренутка на челу својих присталица. Једне вечери, вративши се са неког удаљеног похода,

сео је исцрпен на праг своје куће. Пошто је сакупио све своје паликаре око себе дао им је знак да га саслушају и почео да говори с великом благошћу и дубоком тугом, што код њега није било уобичајено:

„Децо моја, осећам да ћу скоро умрети. Десет година био сам арматол, а двадесет клефт. Не могу избројати бојеве које сам водио, аге које сам побио и Турке који су пали под мојим ударцима. Ето, и на мене је дошао ред и ја не туђујем. Моји дани су били бројни и добро употребљени. Сине мој, узми ову сабљу. Њом су очеви постали страх и трепет за непријатеље отаџбине. Ја ти је сада уступајем пошто моја мишица неће више моћи да се њоме служи. Пре него што склопим очи хоћу да је видим у твојим рукама. А вама свима, децо моја, ево старешине. Закуните се да ћете га слушати као што сте и мене слушали. Ти, Ламбросе, закуни се крстом да ћеш штитити своју мајку и бранити своју отаџбину. Не погађај се никад с дужношћу, никад немој падати ничице пред Турцима! Ако те нека тешка невоља буде приморала да се погнеш пред њима, знај да то учиниш не излажући се срамоти... А сад ме одените у моју најбелу фустанелу, баците зелене гране на моју постељу: окитите ме за вечност. А ти, Ламбросе, слушај и обећај да ћеш испунити моју жељу. Ископај ми висок и широк гроб и усправно ме стави у њега, тако да ми пушка буде надхват. Нећу да допустим Турчину да пролазећи крај моје гробнице каже с осмехом: „Ето, ту он лежи!“ Хоћу да ме и даље уважава и да дрхтећи одлази са тог места. А затим још хоћу да један узан прозор, пробијен с моје десне стране, пусти сунце да продре до мене, а слатке птице да ме обавесте о повратку пролећа.“³⁶

³⁶ Исто, 14—15. Овај догађај су стиховале и неке песме у записима К. Форијела (Fauriel, I, 56) и А. Пасова (Passow, CIV—CVI). У збирци А. Пасова, то су све верзије једне исте народне песме о хајдуку Димосу на самрти; то је редак пример да клефт умире природном смрћу. По мишљењу А. Пасова, Димос Буковалас је син Костаса (Passow, CIV, ‘Ο Δῆμος Μπουκοβάλας ὁ τοῦ Κώστα). Код Форијела, песма има наслов *Димосов гроб*, ‘Ο τάφος τοῦ Δήμου) а овде је доносимо у свом преводу (*Хајдуци и клефти*, 264):

Тек што је сунце заспало, а Димос завет даје:
 „На врело, децо, побите да ужинате тамо!
 Ти, Ламбро, драги нечаће, крај мене овде седи,
 Па моје узми оружје, капетан да ти будеш!
 А ви пак, моје делије, випусту држ’те сабљу,
 Рубите гране зелене да прилегнем на њима,
 И свештеника зовите да њему признам грехе,
 Да исповедим недела што имам учињена.
 Арматол лета тридесет, а двадесет сам клефта,
 Смрт ево сада добе ми, да умрем ја бих мирно:
 „Саградите ми широк гроб и дубок нека буде,
 Да стојим ја и борим се, да бојну пушку пуњим,
 А с десне стране хумке те нек остане ми прозор,
 Славуји, ласте слетаће да пролеће донесу,
 Лепоту маја раскошног да тако ја доживим.“

Сутрадан је испустио душу. Од тога дана је старешинство у клефтској дружини, без оспоравања прешло у руке Ламброса Букуваласа.

„Ламброс је код своје браће по оружју уживао углед који увек прати снагу, лепоту, интелигенцију и смелост. Он је у највишем ступњу био обдарен савршенством тела и физичким особинама које обично красе клефте. Био је високог и достојанственог стаса, запањујуће снаге, ретке гинкости и чудесне хитрине. Ти дарови, уз класичну лепоту његовог лица,³⁷ чинили су од њега тип јунака сличног оном којег нам је Хомер оставио о Ахилу. Око му је било тамноплаво, као да је природа хтела да га тим знаком издвоји од осталих људи његове нације. У његовом погледу је била упадљива мешавина смелости и лукавства, снаге и меланхолије, а кад би му од неког нежног осећања закуцало срце, тај поглед, лишен своје уобичајене строгости, испуњавао се неизрецивом благошћу. Његови другови су нарочито волели ожиљак којим је било избраздано његово чело и који му је израна утиснуо печат храбрости.“³⁸

Ламброс Букувалас је био нестрпљив да своје капетанство обележи неким блиставим ратним чином. Околина му је, на жалост, била у миру и представљала је осиромашено и скорашњим ратовима исцрпено бојиште. Али њега је ипак чекала ненадана ратна срећа.

„Исмаил, паша Салоне (древне Амфисе), био је позван ферманом Високе Порте да замени патраског пашу Селима у његовом заповедништву. Селим је требало да заузме Исмаилов положај. За првога, то је била почаст, за другога — немилост. Откуда та немилост и зашто та почаст? Паше су биле две личности подјенаке вредности, што значи да је ништавност једнога била на нивоу неспособности другога. Исмаилу је, у ствари, било доста бављења по планинама, па је прижељкивао питомије боравиште на обалама Јонског мора. У ту сврху је на Дивану употребио моћно средство, злато. Почаст за којом је тежио била му је скупо продана, а Селим, његов недужни сусед, видео је да је изигран том погодбом коју није умео да спречи. Селим је био веома погођен том незаслуженом немилешћу. И тако, док је његов срећни такмац хитао да напусти Салону са својим женама и својим благом, неутешни патраски паша је кренуо тако што је испред себе послао свој харем у пратњи бројне чете, а сам се задржавао што је могао дуже на ожаленим обалама мора.

³⁷ Тако и наша песма види Грујицу Новаковића; он је био девојачког лика, или како то стихови казују:

„Да какав је Новаковић Грујо!
Љепши момак од сваке дјевојке.“

(Вук, VII, 94—95)

³⁸ Е. Yemeniz, *нав. дело*, 15—16.

Он је остављао дојста лепо поднебље и благу климу Јоније. Раскошан живот међу овдашњим мирним становницима заменио је теобним боравком у кланцима Салоне, где је клима сурова, хоризонт строг, а тле негостољубиво за Турке, нарочито кад страшно суседство клефта са Парнаса осигурава бојаљљивим пашама неподношљив живот.

... Вест о искрцавању Селимове благајне и харема у Галак-сиди била је Ламбросу достављена истога дана кад се оно догодило.³⁹ Он је то обавештење примио ван себе од радости. Цела његова чета била је убрзо под оружјем. А Турцима урoбена спорост увећана је закашњењем које су жене, коњи и огроман пртљаг донели тој операцији. Био им је потребан цео дан да се искрцају. Дан се већ клонио крају када се дуги низ каравана постројио преко залива Кресе који се налази испред кланаца Салоне. Петнаест стотина војника било је на челу поворке, а петнаест стотина на зачељу.

Грци су већ од јутра чистили оружје и радосно се припремали за поход на који су гледали као на неку светковину. Пүни презира према Турцима, навикли да иду против њих у малом броју и да их нападају снагама које би нам изгледале смешно мале према непријатељским, клефти нису никада сумњали у победу. Они су бивали поражени веома ретко захваљујући својој неупоредивој храбрости и претераном самопоуздању.

Чим је сунце замакло за поруменеле планине Пелопонеза, Ламброс Букувалас је кренуо са четири стотине људи. То је била половина бораца које је он могао да наоружа, а више но што је било потребно да савлада три хиљаде Турака. Ламбросу је била потреба брза победа како би имао времена да се врати на своје огњиште пре него што паша сазна за своју злу коб и пре него што би му пало на памет да је избегне.

Ламброс је своју малу чету поставио у заседу по окомитим стенама које се уздижу с оне стране пута за Салону. Сто педесет клефта требало је да нападну чело каравана, а сто педесет заштитницу. Они су ту непомично стајали сатима. Караван се приближавао споро и неопрезно. Најзад је чело колоне без устезања ушло у кланац. Под заштитом буке коју је подизала турска велика чета без икаквог реда и дисциплине, клефти су пошли за њима у корак, погнути и пузећи иза стена, док и последњи Турчин није ногом ступио на кобну стазу. У тај трен, Ламброс даде уговорени знак, подражавајући вучје завијање. Клефти су тај хајдучки дар гласног споразумевања подigli на задивљујући степен савршенства. То је било вешто ратно лукавство, јер усред дивље и нетакнуте природе, коју су они посећивали заједно с

³⁹ Исто, 17. Клефти су у својим равничарским сународницима имали читав један народ оданих и дискретних ухода (јатака), спремних да их упознају са операцијама које турска милиција смера против њих и вољних да поднесу мучење и смрт пре него да одају тајне своје браће с планине.

дивљим зверима, тај тако верно подражаван крик окупљања није ни по чему могао побудити сумње код Турака.⁴⁰

На тај клефтски урлик и завијање, турски караван застале, заћута и ослушну. Истог тренутка, Грци стровалише пред њих огромне камене блокове и тако себи начинише широк пролаз кроз ту разуздану масу, која се зауставила изненађена тако чудноватим и застрашујућим нападом. Испаливши неколико хитаца из пушака, клефти јурнуше са сабљама у густе и сметене редове Османлија, који падоше на стотине; други стигоше у Салону трком, а неки се журно вратише на обалу.⁴¹

Ти први подвизи младог клефтског старешине били су почетак најстрашнијих непријатељстава. Тако се Ламброс, млади и смеони неприкосновени вођ на читавом пространству своје дивље територије, препустио сновима о слави. Ратоборна природа клефта дивно је ишла на руку његовој амбицији. Рат је, дакле, у то доба Ламбросовог живота био још једини предмет његових мисли и једина покретачка снага његових акција. За Турке је почело време нечувених невоља. Нису могли да кроче из свога града или утврђења а да не наиђу на Ламброса и његову дружину. Његово име је за Турке постало израз свега што изазива највећи ужас. „У њиховом духу се празноверан страх мешао са ужасом који је уливало његово оружје. Турци су веровали да у њему препознају тајанствена својства натприродног бића. Он има, говорили су, неку амајлију која од његових груди одвраћа мачеве и танад; неки су тврдили да кад би му пришли у борби прса у прса, изненада би онемоћали да подигну сабљу на њега. Често су чак веровали да с тим страховитим човеком имају посла у истом часу на разним местима... Пошто су његови клефти започињали борбу увек са узвиком *Букувалас*, Турци су замишљали да је тај паклени дух имао моћ да се умножава да би их уништавао...

Ламброс није никад у биткама подлегао истим заносима као његови другови. Јуначни али неуки, они су се препуштали импулсу неумољиве мржње, опојности ватре, праха, метежа, борбе прса у прса. Док је водио њихове кораке и усмеравао им снажне мишице, Ламброса су надањивале више мисли... После незнатних тријумфа које је свакодневно односио у подножју забачених клисура Парнаса, он је мислио на остали део поробљене Грчке и сањао о слави да читавој својој домовини донесе потпуну слободу какву је он уживао... Вођен том великом мишљу, често је своје походе протезао до супротних обала Лепантског залива да би проширио ратно попрште. На тај начин је његово чувено име прешло са врлетних стена Фокиде у планине Пелопонеза. Но узалуд су велика мудрост и племенита жеља Ламброса Букуваласа претицале будућност. Још није било време

⁴⁰ Упор. М. Стојановић, *Хајдуци и клефти*, 186—189.

⁴¹ Е. Уметеніз, *нав. дело*, 16—19.

да се Грчка подигне као један човек са хиљаду глава и хиљаду мишица да би збацила ропске ланце. Те делимичне борбе, те изоловане битке, те чарке клефта са агом, планине с равницом, још дуго година нису могле имати другог резултата сем да међу Грцима, из покољења у покољење, помно одржавају страст рата и свету ватру отаџбине и слободе.⁴²

Да закључимо. Некритички преносећи Вуку мишљење Менсур-Ефендије о томе како се „албанске“ песме зову *Буковала*, Копитар је готово замео траг својим и Вуковим напорима на сакупљању грчких народних умотворина. Десило се тако да су Вукова настојања да запише и коју *Буковалу*, све до ових истраживања убрајана искључиво у његове напоре на сакупљању албанских народних песама. У питању је, међутим, песма *Буковала* о родоначелнику грчке клефтарматолске породице Букувалеја која се прославила и ушла у народно сећање и стиховање као љути непријатељ Али-пашиних приврженика, муслиманских Албанаца. Иначе, сачуване варијанте ове песме код Пуквила, Форејела и А. Пасова су само једно *мало епско језгро* химне клефству. Она се употпуњује легендама каква је она о Ламбросу Букуваласу у запису Е. Јемениза. Ламбросова легендарна биографија сведена је овде углавном на она места у којима је више историјског, а мање легенде и романтике.

⁴² Исто, 22—23.

Miodrag Stojanović

LES RECHERCHES DE BOUKOVALA PAR KOPITAR ET VUK ET LES
CLEPHTES BOUKOVALÈES

R é s u m é

Dans la correspondance échangée entre Kopitar et Vuk Karadžić quelques informations mutuelles sur *Boukovalas* comme chant albanais (sic!) attirent l'attention. En 1830 Kopitar écrivait à Vuk qu'il venait d'apprendre de Mensour-Effendi que *les Albanais nommaient leurs chants populaires Boukovalas, ce qui serait comme s'il avait dit que les Serbes nommaient leurs Starina Novak ou Kraljević Marko*. Kopitar a reçu cette information de manière peu critique. Il a perdu de vue qu'il avait déjà lu un chant précisément sur ce héros grec chez Fauriel, justement lorsqu'il faisait le compte-rendu de sa collection des chants populaires néo-grecs en deux tomes. Autrement on ne saurait expliquer cette circonstance qu'il s'enquérât à plusieurs reprises par l'intermédiaire de Vuk de ce chant *albanais*.

De l'autre côté Vuk, en notant *«les chants populaires albanais»*, cherchait obstinément aussi la trace de *Boukovalas*. Dans l'entre-temps, la seule chose qu'il avait appris était que Boukovalas était *un capitaine ou chef de haïdouks quelque part aux environs de Ianina*. Il s'agit d'un palikar — clephtarmatolos grec Ianis Boukovalas, chef de lignée de Boukovalées du début du XVIII siècle et l'illustre héros de la lutte avec le Veli-bey de Tepeleni, grand-père d'Ali-pacha de Ianina. La plus importante et la plus connue de ces rencontres, et peut-être l'unique que la tradition garde dans sa mémoire, a été notée en plusieurs variantes poétiques en langue grecque (A Passow, II—V). Il résulte du contenu de ces chants, qui est, indépendamment de quelques divergences de moindre importance dans les détails de la bataille qu'il chante entièrement identique, qu'ils ont pour sujet le même événement: la bataille terminée, on compte les héros pour établir les pertes subies par les deux parties. Ainsi, on fait d'abord le dénombrement des Albanais (Turcs); il en manque cinq cents. Des guerriers de Boukovalas il ne manque que trois, tous héros. Et précisément ce rapport poétique des pertes dénombrées de l'un et de l'autre côté met en relief l'importance de la victoire du combattant grec pour la liberté. De là, l'entier chant n'est qu'*«un petit noyau épique»*, hymne au mouvement clephte. Il est complété de légendes, telles que celle sur Lambros Boukovalas, dans la note d'Eugène Yemeniz. La biographie légendaire de Lambros y est racontée de nouveau et réduite en général à ces endroits qui renferment plus d'historique et moins de légendaire et romantique.